

межити монополію, дозволивши зацікавленим радянським організаціям під наглядом НКЗТ більш вільний доступ на зовнішній ринок, а також створити на деяких ділянках кордону вільні торговельні зони (порто-франко).

Арбітром цієї довготривалої дискусії став безпосередньо лідер правлячої партії В. Ленін. В обмеженні монополії зовнішньої торгівлі він бачив страшний політичний ризик для більшовиків. Розглядаючи існування своєї держави в оточенні потужних капіталістичних країн як перманентну боротьбу з останніми, Ленін боявся економічної перемоги Заходу над своїм режимом. З цієї причини він категорично не погоджувався обмежувати монополію зовнішньої торгівлі.

Тим не менш, залишити все незмінним при переході від «воєнного комунізму» до непу правлячий режим не міг. У 1922 р., зокрема, було прийнято перший радянський митний тариф, який більшовики розраховували використовувати скоріше як засіб торгів із закордоном, ніж для наповнення державного бюджету.

Найближчі роки показали, що нова митно-тарифна політика в контексті реанімації фіскальної функції митних структур дала блискучі результати. Проте на ліквідацію монополії зовнішньої торгівлі радянський уряд навіть після смерті не зважився. Більшовики були готові пожертвувати прибутковим фіском, але не власною владою. Тому, хоча митний тариф, як явище, відмінений не був і митна служба продовжувала виконувати свої обов'язки, в цілому статус митного відомства в системі радянських органів влади підвищений не був. Більшовики за умов штучного обмеження активності приватного капіталу воліли здійснювати зовнішню торгівлю в ручному режимі, тому митні тарифи, процедури, митна система в цілому і в подальшому відігравали по суті лише допоміжну роль.

ПОДАТКИ В УСРР У ПЕРІОД НЕПУ (1921–1930 РР.)

Гай-Нижник Павло Павлович

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Ф. Кураса НАН України

НЕП бере початок з *Декрету* від 21 березня 1921 р. про заміну продрозкладки проподатком, яким скасовувалася примусова монополія держави на заготівлю продуктів сільського господарства і дозволявся

вільний їх продаж на місцевому ринку. Запровадження цього Декрету започаткувало відхід від крайніх заходів воєнного комунізму.

Декрет про продподаток визначив об'єктом оподаткування зернові продукти. Надалі натуральний податок було поширено й на інші сільгосппродукти: картоплю і олійне насіння (28 травня 1921 р.), продукти бджільництва, городництва, баштанні культури, сіно (24 червня 1921 р.), солому (26 червня 1921 р.), вовну (28 червня 1921 р.), молочні продукти тощо.

11 квітня 1922 р. цю серію окремих натуральних податків було перетворено на єдиний натуральний податок. Проте, незважаючи на зміну різновиду обкладання селянства, голод в Україні остаточно подолати не вдалося. Обсяг стягнення податку був надто високим – до 40% від усього зібраного урожаю. Натуральний податок до того ж підтримував натуральну (бартерну) систему відносин в економіці. 1923 р. замість продподатку запровадили податок, який можна було сплачувати й грішми – сільськогосподарський. Наступного року було встановлено єдиний сільськогосподарський податок, що сплачувався виключно грішми, який став одним з стовпів радянської податкової системи аж до податкової реформи 1930 р.

Певний час натуральна форма сплати податку зберігалася й в галузі промисловості. Зокрема, запроваджений 12 липня 1921 р. так званий *помолподаток*, покладався на підприємства, що займалися переробкою зерна. Одночасно у промисловій сфері тривали й послаблення: дрібні підприємства повернено їх попереднім власникам або віддано в оренду приватним особам; у певних межах дозволено біржові операції; засновувалися різні торговельні, промислові і транспортні контори; громадську промисловість було переведено на госпрозрахунок; почали з'являтися трести. Із подібними змінами в країні почав виникати й об'єкт оподаткування – промислово-торговельні доходи приватних осіб і соціалістичного сектору, а відповідно й перший за період НЕПу грошовий податок – *промисловий* (26 серпня та 15 березня 1921 р.). Грошовий промисловий податок до 1928 р. структурно був подібним до російського дореволюційного промислового податку. Різниця полягала у тому, що радянський зрівняльний податок (на перших порах мав назву «рівноподільний збір») стягувався у відсотковому відношенні до обороту, а не з чистого зиску. До його реформування у 1928 р. продподаток складався з двох частин – патенту та зрівняльного податку.

Законом від 10 серпня 1928 р. продподаток було змінено: патентний збір скасувався, а замість нього було створено систему реєстраційних свідоцтв, які потрібно було викуповувати на кожний заклад (промисловий чи торговельний), на кожний склад, особисту промислову

діяльність тощо. Сам податок обчислювався на підставі обороту за поточний рік. Проте градація ставок для різних секторів була різною: для соціалістичного сектора – від 1,6 до 14,8 %, для приватного – від 2,15 до 17,15 %. Всього існувало шістнадцять ставок.

Втім і після реформи 1928 р. основним принципом оподаткування залишився податок на суму з обороту. 16 вересня 1922 р. в РСФРР за часів НЕПу було встановлено й *загально-прибутковий податок*. В УСРР його було введено з 1 березня 1923 р. Мета полягала в оподаткуванні прибутків і, головне, майна вцілілої після революційного терору рештки буржуазних і заможних верств суспільства. У 1924 р. система прибуткового оподаткування різко змінилася і набула класового характеру. На різні категорії поділялося не лише населення, але й місцевість. Оподаткування було поступовим, з обов'язковим декларуванням. Втім уже 24 листопада 1926 р. загально-прибутковий податок вкотре зазнав реформування. Прибутки повною мірою оподатковувалися (за незначним винятком), і податок мав чітко обліковуватися. Збережено також його поступовий характер і принцип класовості. Проте класовість оподаткування набула тріступеневості. Щодо рівня 1924 р. найістотніше збільшилося оподаткування (понад 30 %) для так званих нетрудових прибутків. 14 грудня 1927 р. для останнього розкладу рівень оподаткування підвищено аж до 54 % із суми оподаткованого прибутку. Податок стягувався з чистого зиску. Для юридичних осіб ставки було встановлено такі ж, як і для осіб з нетрудовим прибутком.

Загалом ці три податки (сільськогосподарський, промисловий та загально-прибутковий) і становили основу системи радянських безпосередніх податків. Існувала, щоправда, й низка інших податкових стягнень, які мали тимчасовий характер: *податок на користь голодних, загальногромадський податок, трудгужподаток* на трудову і гужову повинність, який з часів воєнного комунізму було переведено на грошовий рівень, «грошовий подвірний податок поза міськими селищами для задоволення місцевих потреб». У 1924 р. замість трудгужподатку встановлюється *єдиний сільгоспподаток*. Проте, незважаючи на збільшення грошових податків, надходження від них у 1922-1923 рр. «становили незначну частину, всього 2 $\frac{1}{2}$ % суми натуральних податків, а разом з подвірним, фактично ще незібраним, всього 9 %».

Ще меншими, але такими, що мали тривкіший характер, були: *рентний податок*, надходження від якого були незначними і, відповідно, не відігравали істотної ролі в бюджеті країни; 1927 р. його було передано в юрисдикцію органів міського самоврядування; *податок зі спадщини й даровизни* (запроваджено в УСРР з 1 лютого 1923 р.), що гальмував можливість нагромадження капіталів у приватних руках; *податок*

на надприбуток був останнім податком, запровадженим у добу НЕПу, який встановлено у 1927 р. і скасовано лише в 1934 р.

Більше половини прибутків до бюджету СРСР (до реформи 1930 р.) давала досить широка і розгалужена *система посередніх податків* здебільшого у вигляді акцизів. Їх було запроваджено з 1922 р. Найвагоміше значення мав *акциз з трунків* – вина, спирту, пива. 1928 р. ставки *акцизу з цукру* було підвищено. Окрему структуру мав *акциз з тютюнових виробів*, у початковій формі запроваджений ще від 5 жовтня 1921 р. Вирощувати тютюн дозволялося усім, проте весь врожай продуценти тютюну мали збувати винятково власникам складів і фабрикантам. Крім того, було запроваджено *акцизи з чаю, нафтових продуктів, сірників, галош, свічок*, які за часів НЕПу не відігравали будь-якої помітної ролі як в бюджеті УСРР, так і в бюджеті СРСР. Новизною у податковій системі СРСР за НЕПу був *акциз з текстильних виробів*. Проте оподаткуванню підлягали лише вироби фабричних закладів. У 1930 р. внаслідок податкової реформи вищезазначені акцизи було скасовано і замінено податком з обороту. Взагалі ж роль акцизних надходжень мала в часи НЕПу тенденцію до зростання. Так, якщо у 1922/1923 бюджетному році вони склали 103,0 млн. руб., то в 1927/1928 бюджетному році – 1 млрд. 482,6 млн. руб.

До реформи 1930 р. в СРСР існували й *одноманітного роду оплати*, найважливішою з яких був *гербовий збір*, запроваджений 5 квітня 1922 р. Він був двох видів (простий та пропорційний) і охоплював надзвичайно багато сторін господарського життя країни. Окремий же *податок на оборот цінностей* було запроваджено лише 14 вересня 1927 р., однак проіснував він тільки до 1928 р. й був скасований через запровадження нового *Статуту про промисловий податок*. Крім гербового збору, стягувалися також судові *оплати*, канцелярські, збори за різного роду посвідчення, довідки, папери, які видавалися приватним особам і організаціям за нотаріальні послуги, тощо. Існували ще й такі оплати: мисливська, за землевпорядні роботи, консульські, пробірні, цензурні, паспортні, за реєстрацію акційних товариств, за навчання у шкільних закладах. У 1930 р. було реформовано й систему оплат шляхом заміни їхнього різноманіття на єдину державну оплату.

НЕП, як перехідний етап, все ж дав новоствореній державі (СРСР) шанс відновлення капіталістичних (чи приватновласницьких) відносин і покращання економіки країни. У цьому випадку більшовицькій партії довелося б відмовитися від втручання в економіку і соціально-господарських експериментів, що, безумовно, призвело б її до політичного самогубства. НЕП безумовно сприяв піднесенню економіки країни і як тільки вона стабілізувалася, а продукція більшості галузей

народного господарства досягла довоєнного (до Першої світової війни) рівня, влада знову повернулася на попередній шлях кардинальних економічних і соціальних експериментів. Такий поворот призвів і до крутої зміни соціально-економічної структури СРСР, а відповідно до нового курсу партії: слід було й змінити і фінансову політику держави, одним з виявів якої мала стати подальша податкова реформа 1930 р. Набирала обертів кривава доба сталінізму...

Г. Я. СОКОЛЬНИКОВ О РАЗВИТИИ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ В ПЕРИОД НЭПА

Соколов Александр Станиславович

Рязанский государственный радиотехнический университет

Григорий Яковлевич Сокольников (1888–1939) – государственный деятель, первый нарком финансов СССР. Его имя тесно связано с проведением денежной реформы 1922–1924 гг., давшей устойчивую валюту стране. Программа финансового оздоровления, нашедшая отражение в многочисленных работах, предусматривала не только оздоровление бюджета, создание устойчивого рубля, но и восстановление налоговой системы. Документальное наследие Г. Я. Сокольникова свидетельствует о разносторонних талантах и организаторских способностях, неординарных взглядах экономиста и незаурядных качествах реформатора.

Главным звеном перехода к новой экономической политике стала реорганизация налоговой системы в деревне. Выступая на XII съезде РКП(б) Г. Я. Сокольников указывал, что вопрос о налоговой политике «выходит за пределы городов, фабричных поселений и выводит нас и нашу партию в деревню, в гущу миллионов крестьянства». Нарком финансов подчеркивал, что «в вопросе налоговых отношений сосредоточена основная тяжесть политической проблемы взаимоотношений между рабочим классом и крестьянством в Советской России». Важными составляющими частями движения по направлению к товарно-денежному хозяйству в период нэпа стало восстановление и развитие денежного налогообложения. Г. Я. Сокольников подчеркивал, что в вопросе о переходе от натурального обложения к денежному «нужно, с одной стороны, отдать себе ясный отчет в том, что если продналог, натуральный налог стоял у колыбели нэпа, то в своём развитии нэп неизбежно должен был опрокинуть эту колыбель, должен был привести к замене натуральных отношений денежными». По мнению народного